Adam Smith (1723-1790) İskoçyalı bir filozof, ekonomist ve İskoç Aydınlanması önde gelen bir neferiydi. Ulusların Zenginliği adlı eserinde serbest ticareti ve liberal ekonominin kurucusu olarak hükümetin piyasalara sınırlı müdahalesini savunuyordu. Yanlış bir şekilde Laissez-faire (Bırakınız yapsınlar) ekonomisi savunucusu olarak görülen Smith, işçilerin eğitimi gibi önemli alanlarda devlet müdahalesini desteklemiştir.

Çocukluk Dönemi

Adam Smith, İskoçya Başkenti Edinburgh'da, Firth of Forth Halici (demiryolu köprüsü) karşısında bulunan, Eski Kraliyet bir kasabası Kirkcaldy'de yaşayan bir ailenin çocuğu olarak 05 Haziran 1723 tarihinde dünyaya gelmiştir. Adam Smith, aynı zamanda ölümünden sonra adını aldığı, Adam olarak da adlandırılan babası gümrük memuru olarak çalışırken, annesi Margaret Douglas'ın miras aldığı önemli miktarda arazisi olmasından dolayı çalışmıyordu. Adam Smith, 1740 yılından itibaren hem Glasgow Üniversitesinde ve hem de kazandığı burs sayesinde Oxford, Balliol College'de edebiyat eğitimi görmüştür. 1746 yılında Oxford'dan ayrılmış ve 1748 yılından itibaren Başkent Edinburgh'da halka açık dersler vermiş ve büyük başarı elde etmişti. 1751 yılında Glascow Üniversitesine Mantık Profesörü olarak ataması yapılmış ve ertesi yıl, Ahlak Felsefesi Profesörü derecesini alarak 1764 yılına kadar bu görevinde çalışmaya devam etmişti. Adam Smith, başta David Hume (1711-1776) olmak üzere diğer İskoç filozoflarıyla ve de işadamı tüccar Andrew Cochrane (1693-1777) gibi şahsiyetlerle dostluk ilişkilerini geliştirmişti.

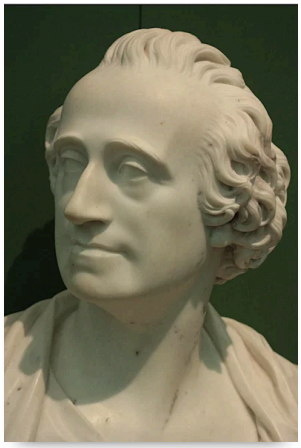
Ahlak Felsefasi

Yazar Adam Smith'in ilk önemli eseri 1759 yılında yayınlanan Ahlaki Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments) adlı kitabı olmuştu. Adam Smith, bu kitabında Ahlak Felsefesi üzerine görüşlerini okuyucuya sunuyor ve şu konuya vurgu yapıyor:

> Stoacı erdemler ve özellikle de kendine hâkim olma erdemleri. Adam Smith'in mükemmel derecede erdemli kişisi "kendi özgün ve bencil duygularına en mükemmel hâkimiyetiyle, başkalarının hem kendilerine özgün ve hemde sempatik duygularına karşı en mükemmel duyarlılığını bir araya getirir". (Blackburn, 446).

Bir bireyin aklını kullanmasına, kendine hakim olmasına ve başkalarına karşı sempati ve empati kurmasına ilişkin bu olumlu görüş, filozof yazar Adam Smith'in "içsel kişi" veya "tarafsız izleyici" (alternatif olarak kişinin vicdanı sesi) olarak adlandırdığıyla teşvik edilmiştir. Bu Stoacı görüş, devlet ekonomisi daha büyük yararı için çalışan en iyi siyasi sistemi nasıl gördüğü açısında Adam Smith'i büyük ölçüde etkilemiştir. Çalışması daha büyük bir ilgi görmüş ve Adam Smith, Buccleuch Dükü'nün öğretmeni olarak işe alınmıştı. Öğretmenlik/bir tür danışman hoca görevi iyi maaş almasını sağlıyordu ancak Adam Smith'in 1764 yılında Fransa'ya; önce Toulouse ve sonra Paris'e taşınması gerekmişti. Bir ara Cenevre'de kalmış, Fransız yazar ve filozof Voltaire (1694-1778) ile tanışmıştı. Adam Smith, daha pratik diye tanımladığı işlerle meşgul olmuş ve 1776 yılında bir süre Maliye Şövalyesi danışmanı olarak da görev yapmıştı. Bu görevinden dolayı Adam Smith'in Kuzey Amerika'daki On Üç Koloniye uygulanan vergi politikalarından kısmen sorumlu olması muhtemel görünüyor. Sömürgecilerin ülkede siyasi temsil olmadan vergi ödememeleri yönünde düşünmeleri Amerikan Bağımsızlık Savaşı çıkmasına yol açmıştı.

ADAM SMİTH, SİSTEMATİK OLARAK, BİR ÜLKENİN EN BÜYÜK EKONOMİK BAŞARIYA SAHİP OLABİLECEK İYİ SİSTEMİ MERCEK ALTINA ALMIŞTIR.

Park tarafından Adam Smith

Stephen C. Dickson (CC BY-SA)

Buccleuch Dükü'nün Adam Smith'e sağladığı mali destek (özel öğretmenlik maaşına eşit bir emeklilik maaşı) Üniveristedeki görevinden ayrılmasına ve kendisini tamamen siyaset felsefesine adamasına olanak tanımıştı. Adam Smith, en büyük eserini yazmak üzere 1767 yılında annesiyle birlikte yaşadığı Kirkcaldy kasabasındaki evine dönmüş ve 1773 yılında Londra'ya taşınmıştı.

Ulusların Zenginliği

Filozof yazar Adam Smith'in Siyaset Felsefesi görüşü, ilk olarak 1776 yılında basılan, genellikle The Wealth of Nations/ Ulusların Zenginliği olarak anılan Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations adlı kitabında sunulmuştur. Kitabın tam başlığından da anlaşılacağı üzere Adam Smith'in esas amacı; Çağdaş bilim adamlarının Bilimsel Devrim sırasında fizik, astronomi, tıp, matematik alanlarında yapmaya çalıştıkları gibi, sistematik ve nesnel bir şekilde ülkesine en büyük ekonomik başarıyı sağlayabilecek en iyi siyasi sistemi araştırmak olmuştu. Adam Smith, insanlık durumunu iyileştirme kararlığında, gerçekçi, duygusallıktan uzak ve iyimser bir kişidir. İlerlemeye ve insanlığın o dönem ticaret çağı adını verdiği dördüncü varoluş aşamasında olduğuna inanıyordu (önceki üç aşama; sırasıyla avcılar, çobanlar ve tarım çağıydı). Bu aşamaların sınıflandırılması Adam Smith'in tarih ve çağdaş ticaret alanındaki kapsamlı çalışmalarına dayanıyordu. Adam Smith'e göre ticari faaliyet; insanların sosyal varlık olmaları ve ticaretin de sosyal bir faaliyet olması nedeniyle kaçınılmaz olarak son aşamadır. Dahası, gelişen bir ekonomik faaliyet, her türden insan arasındaki karmaşık bir karşılıklı bağlılık ağına dayanır.

Adam Smith, ticaret dünyasında insanlar arasındaki bu karşılıklı bağlılığa dayanan emek teorisini önermiştir. Yani, bir şeyin kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farkı vurgulamıştır. Örneğin, eski bir plak çalar, dinleyen sahibine Vinil koleksiyonu dinleme konusunda çok faydalı olabilir, ancak çok az kişi böyle bir ürünü talebediyorsa, o zaman, onu başka bir şeyle (genellikle nakit para ile) değiştirebilme açısından çok az değeri vardır. Bir eşyanın değişim değeri; böyle bir ürüne kaç kişinin sahip olmak istediği, elde edilmesinin ne kadar zor olduğu, sahip olması halinde alıcıya ne kadar emek tassarufu sağlayacağı, sözkonusu ürünü üretmek için ne kadar emek ve ne türden emek gerektirdiği ile ilgilidir. Adam Smith, bir çalışanın emek değeri, diğer birçok faktörün yanı sıra, becerilerin azlığı, işin zorluğu, tehlikesi ve de işi yapmak için gereken eğitim süresi gibi çeşitli faktörlere dayandığını belirterek teorisini detaylandırır. Emek değer teorisi, başta Karl Marks (1818-1883) olmak üzere diğer düşünürler tarafından daha da geliştirilmiştir.

Adam Smith, kitabında Hıristiyanların zenginlikten hoşlanmadığını ifade eder, Kutsal Kitap İncil'de yer alan; "bir devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin birinin Tanrı krallığı altına girmesinden daha kolaydır" (Matta19:24) gibi metinlere dayanarak iddiasını kanıtlamaya kararlıydı. Ona göre bu metnin doğada hiçbir temelli olmadığı gibi modern ekonomide de yeri yoktur. Oysa Adam Smith, zenginlerin, daha da zengin olmalarına yardımcı olmanın genel olarak toplumdaki herkese yardımcı olmak anlamına geldiğini, çünkü zengin olmayan kişilerin başarılı gördükleri diğer kişileri taklit ederek kendilerini geliştirmeye çalışacağını düşünüyordu.

Serbest(imsi) Piyasa

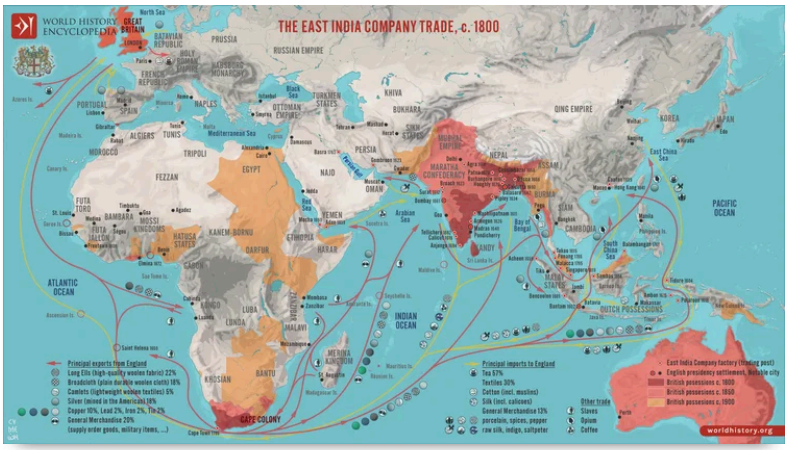
Filozof Adam Smith, devletin ekonomik piyasalara ancak haksız rekabet olduğu hallerde, haksız rekabeti önlemek üzere müdahale etmesi gerektiğine inanıyordu. O halde devlet, esas itibariyle, insanların kişisel çıkarlarına dayalı sürekli üretim ve tüketim süreci değişikliklerine uyum sağlayan piyasanın "Görünmez Eli" metaforu ile adlandırılan (tıpkı yerçekimi kanunun gezegenlerin uzayda nasıl hareket ettiğini belirlemesinde olduğu gibi), kendi kendine düzen sağlayan mükemmel bir özgürlük sistemi tarafından yönlendirildiğiden dolayı ekonomiyi kendi haline bırakmalıdır diye düşünüyordu. Bu düşünce daha sonra ticareti ve alım-satım işlerine sekte vurabilecek her türlü engel ve müdahalenin ortadan kaldırıldığı bırakınız yapsınlar (laissez-faire) ekonomisine dönüşmüştür (kelimenin tam anlamıyla, "işleri kendi haline bırakın"). Bu düşünce Adam Smith'in önerdiğinin ötesinde bir şey oluyordu. Adam Smith, uluslararası serbest ticarete inanıyordu ve ucuz ithalat (merkantilizm) karşısında ithalat vergileri kullanan yerli endüstri sektörlerin korunması gibi ortak politikalara karşıydı; çünkü bu koruma politikası, bir bütün olarak ekonomiye değil, ancak sözkonusu endüstri sektörün gelişmesine yardımcı olabilirdi. Bu görüşüne aşağıya çıkarılan paragrafla açıklama getirir:

> Cam seralar, sıcak yataklar ve gerekli sıcaklığı koruyan duvarlarla İskoçya'da çok iyi üzüm yetiştirilebilir ve yabancı ülkelerden en azından eşit derecede iyi şarap satın alınabilecek maliyetin yaklaşık olarak otuz katı masrafla çok iyi şarap üretilebilir. Sadece İskoçya'da bordo ve burgon şarabı yapımını teşvik etmek üzere bütün yabancı şarapların ithalatına yasaklama getirmek makul bir yasa olur mu? (Yolton, 136).

Adam Smith, korumacı ekonomi politikalarına karşı savunduğu iki argümana daha dikkat çekiyor: ilki, ekonomik korumacılığın, bir ülkede daha az vasıflı olduğu bir sektörün gelişmesine yardımcı olmaya yarayabileceğini ve daha vasıflı olduğu diğer sektörlere gerekli olası fonları ortadan kaldırmaya yol açacağını belirtiyor. İkincisi, korumacı politikalar, ülkeler arası ticaretin mümkün olduğu kadar sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi gerektiği yerde, uluslararası ilişkilerde anlaşmazlıkların olmasına da neden olabilir. Adam Smith, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (EIC) tarafından gerçekleştirilen yetki suiistimalini, bir devletin ticaret ve teşvik işlerine müdahale etmesi, EIC Şirketini, belirli mallar veya ticaret alanları üzerinde tekel oluşturması durumunda neler olabileceğinin bir örnek olarak gösteriyor.

Filozof Adam Smith, laissez-faire ekonomisinde modern işbirliğinden yana olmasına rağmen, devletin aslında piyasalardan tamamen elini çekmesinden yana değildi. Daha doğrusu, gerçek anlamda serbest bir piyasanın zaten pratikte imkânsız olduğunu düşünüyordu. İhtiyaç olduğu bir zamanda (örneğin, kıtlık döneminde), insanlara yardım etme ve serbest piyasanın onlara çalışmak, geçimlerini sağlamak ve kendilerini geliştirmek üzere gerekli enetelektüel araçları sağlayamadığı durumlarda, devletin, mağdur kişilere yardım etme görevi olduğunu düşünüyordu. Adam Smith, örneğin, devletin, belirli durumlarda yoksulların eğitimini karşılamak üzere vergilerin artırmasını savunuyordu; çünkü vergi artışından elde edilen gelir, temel olarak, ekonomiye katabileceği işgücü becerilerini geliştireceğine, aynı zamanda da, makineleri çalıştıran insanların zihin sıkıcı işlerini telafi etmeye yardımcı olacağına inadığını söylüyordu. Bireylerin aldıkları eğitim, aynı zamanda, batıl inançlara ve dini kurumların insanların

zihni üzerinde hâkimiyetine karşı mücadeleye de yardımcı olabilir; aydınlanma dönemi bir düşünürü olarak Adam Smith, bireylerin eğitimi konusunu geliştirmek istemektedir.

Doğu Hindiatan Şirketi Ticareti, 1800

Simeon Netchev (CC BY-NC-ND)

Eleştriler

Adam Smith'in, zenginlerin kısıtlama olmaksızın yüksek düzeyde refaha kavuşmalarına izin veren yaklaşımını eleştirenler; eğer zenginlik, bir avuç azınlığın elinde yoğunlaşırsa, çoğunluk siyasi gücünün kaçınılmaz olarak azalacağına işaret ediyorlar. Yani, Adam Smith'in "Görünmez Eli" metafaoru, yerçekimi kanunu kadar duygusuz olmakla birlikte, bireyin siyasi, ideolojik ve sosyal geçmişi gibi insanların zenginlik kazanma fırsatı açısından önemli sayılabilecek faktörleri de göz ardı ediyor. Diğer eleştirmenler ise, böylesi bir serbest piyasa yaklaşımı halinde geleneksel kurumların zayıflamasından ve ahlaki kaygının yoğunlaşmasından yakınıyorlardı. Adam Smith, bu eleştrilerin geçerli olduğunu pekâlâ savunabilirdi ama sistem, tıpkı yerçekimi kanunun, beğensek de, beğenmesek de, var olması gibi işlemektedir. Bazı kontrol ve denge mekanizmaları eklenebilir, ancak ekonomi yasaları, doğa yasalarını takibeder. Örneğin, fiyatların belirlenmesi, her zaman arz ve talep kanununa uyarak olacaktır. Adam Smith'e göre ekonomi aynı zamanda bir bilimdir ve tarihçi E.Cameron'un burada açıklama getirdiği gibi uymak zorunda olduğu yasaları vardır:

> Ekonomik faaliyetler, diğer herşeyde olduğu gibi, rasyonel araştırmalarla keşfedilebilecek bilimsel yasalarla düzenlenmelidir. Yerçekimi kanununda olduğu gibi, kanunları anlamak, insanların her istediğini yapmalarına izni olmayacak, aksine insanların mümkün olanın sınırlarına nasıl ulaşacağı yolunu gösterecektir. Bir bilim olarak ekonomi, ahlaki açıdan kendi kendini doğrulayan bir bilim dalıdır; bireysel çıkar arayışı ile toplumun iyiliği açısında çatışma olasılığı yoktur. "Görünmez El" kavramı ile ikisi de eş anlama gelmektedir. (277).

Adam Smith, "her ulusun en büyük ve en önemli ticaret dalının, bir kasaba sakinleri ile kırsalda yaşayan insanlar arasında yürütülen ticaret olduğunu" belirtir (Yolta,137). Bu durum, Adam Smith'in bir ulusun ekonomisine ilişkin değerlendirmesi, 18.yüzyılı son çeyreğinin hala büyük ölçüde sanayileşme öncesi Britanya'sına uygulandığını göstermektedir. Adam Smith, teknolojik yeniliğin farkında olup yenilikten yana olmasına rağmen, Britanya Sanayi Devrimi bütün hızıyla başlamadan önce düşüncelerini yazıyordu. Bu anlamda bazı eleştirmenler, Adam Smith'in bazı ülke ekonomilerine ilişkin görüşlerinin, bu ülke ekonomileri sanayileştikçe hızla geçerliliğini yittirdiği şeklinde iddia edebilirler.

Kişisel Çıkar Üzerine

Filozof Adam Smith'in Ahlak Felsefesine ilişkin düşünceleri Siyaset Felsefesini de şekillendirir. Adam Smith, kişisel çıkar ile kamu yararının aynı şey olduğu yönündeki görüşünü şöyle açıklar:

> Her bir birey, sermayesinin olanak sağlayabileceği her şeyin en avantajlı kullanımını bulmak üzere çaba harcar. Bireyin kendi avantajının incelemesi, zorunlu olarak onu toplum açısında en avantajlı olanı tercih etmeye yönlendirir. (Cameron, 277).

Adam Smith'e göre kişisel çıkar bütün ekonomik işleri yönlendirir. Şöyle bir açıklama yapar:

> Akşam yemeğimizi kasaptan, fırıncıdan ya da biracıdan beklemeyiz, ama onların kendi çıkarlarını düşündüklerini bekleriz. Onların insanlığına değil, ama öz sevgilerine hitap ederiz ve onlarla asla kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların avantajlarından bahsederiz. (Chisick,220).

Fabrikada Çalışan bir Çocuk
Frank Meadow Sutcliffe (Public Domain)

Dahası Adam Smith, zenginler kendi kişisel çıkarları peşinde koşarlarken, açgözlü ve doyamak bilmez kişiler olabileceklerini, ancak, bir bireyin tüketebilecek şeyler üzerinde fiziksel bir sınıra sahip olması nedeniyle, sonuçta servetlerinden bir kısmını daha az zengin olanlara dağıtmak durumunda kalacaklarını düşünüyor. Başka bir deyişle, "Görünez El" metaforunun işleyişi, kaçınılmaz olarak ücretlerin, fiyatların ve kârın kendi gerçek dağılımını bulacağından dolayı, serveti aktif olarak eşit bir şekilde dağıtıp dağıtmamamız pek önemli değildir. Adam Smith, bu kişisel çıkarın, zenginlerin daha az varlıklı olanlara aktif olarak yardım etmelerine bile rehberlik edebileceğini savunuyordu. Bu düşüncesinde, yine Adam Smith'in, bir bireyin, herkesin iyiliği için yönlendiren, mantıklı bir içsel benliğe sahip olduğu inancı yatmaktadır.

Zenginliğin Ölçülmesi

Ulusların Zenginliği adlı esrinin asıl amacına dönecek olursak, filozof yazar Adam Smith bir ulusun "zenginliğini" nasıl ölçüleceği konusunda titiz davranmıştır. Bir ülkenin sahip olduğu altın veya gümüş miktarı, o ülke rafahının doğru bir ölçüsü olduğuna inanmıyordu, çünkü bu varlığın değeri geçen zaman içinde dalgalanır. Bir miktar para sahibi olmakla zengin olma olgusunu karıştırmak bir yanılgıdır, para miktarı sadece zenginliğin dağıtılması veya yeniden dağıtılmasının aracıdır. Modern dönem bazı iktisatçıları bu fikirden hoşlanmışlardır; bir millet, zenginliğini artırma potansiyeline sahip olduğu sürece, çok büyük borçları olsa dahi, yatırımcılar pek de endişelenmezler. Adam Smith, gerçek zenginliğin "toplum emeği ve toprağın yıllık ürününü" incelenmesiyle ölçüldüğüne inanıyordu (Yolatan, 549). Adam Smith, yalnızca tarımın önemli olduğuna inanan bazı çağdaş düşünürlerin (fizyokrasi olarak bilinen bir konum) aksine, hem tarımın ve hem de imalatın dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Adam Smith, ayrıca bu zenginlik değerlendirmesinde görünüşte üretken olmayan işçilerin de dikkate alınması gerektiğine inanıyordu; tüccar sınıfı gibi bazı insanlar da birşeyler üretenler için yatırım ve daha büyük pazarlar yaratarak üretkenliğe katkıda bulunuyorlar. Adam Smith'in verimsiz olduklarını düşündüğü kesimler; çalışan işçiler ve ev hizmetçileridir.

Adam Smith Heykeli, Edinburgh
Stefan Schäfer, Lich (CC BY-SA)

Filozof Adam Smith'e göre gerçek zenginlik, bir milletin toprağı, emek gücü, becerileri ve sahip olduğu fiziksel mallarıdır. Adam Smith, zenginliği ölçmek amacıyla kullanılan bu yeni kriterlerin sonucu olarak, işgücü piyasasında uzmanlaşmanın sağladığı verimliliği büyük ölçüde bir ulusun zenginliğini de artıracağına inanıyordu. İğne yapan bir makineyi kullanma becerisine sahip bir işçi örneğini verir ve bu işçiden ilk önce metali çıkarmasını ve iğne yapmak üzere gerekli bütün diğer görevleri yapmasını istemenin ne kadar gülünç (ve kâr elde etmeksizin) olacağını anlatır. Ayrıca, sahip olunan para miktarı, ülke zenginliğini artırmak üzere yaratılmalı ve örneğin paranın değersiz hale geldiği bir dönemde banka hesaplarında atıl olarak bırakılmamalı; zenginler, fazlalıklarını ekonomiye yatırmaya (ve böylece bu süreçte kendilerine daha fazla para kazanmaya) teşvik edilmelidir. Adam Smith,

elbette, çoğu işletme sahibi ve tüccarın açgözlü olduğuna ve başkalarının pahasına para kazanma içgüdüleri olduklarına, güçlü bir hükümet, tercihen bir monarşi tarafından dizginlenmesi gerektiğine inanıyordu. Adam Smith'i, herkese açık bir ekonominin, yani en güçlülerin (veya en zenginlerin) hayatta kaldığı, düzenlenmesi yapılmamış bir mali karmaşanın (jungle) savunucusu olarak sunmak isteyen bazı modern yorumcular bu son noktaları rahatlıkla ve sıklıkla gözardı edebilirler.

Ölümü ve Mirası

Filozof yazar Adam Smith iki büyük eser yazmıştır. 1778 yılından itibaren Edinburgh'da gümrük komiseri olarak çalışmıştı. Hiç evlenmediği için yaşlı annesiyle birlikte yaşıyordu, ancak, annesi evini 3000 kitaplık kütüphanesi olan oğluyla paylaşmak zorunda kalmıştı. Adam Smith, 17 Temmuz 1790 tarihinde, Edinburgh'da vefat etmiştir. Yaşadığı yere, İskoçya başkentine yakın Canongate bölgesindeki Kilise bahçesine gömülmüştür.

Adam Smith, İskoçya Aydınlanma dönemi önde gelen isimlerinden biriydi ve o zamandan beri iktisatçılar tarafından en çok alıntı yapılan düşünürlerden biri haline gelmiştir. Tarihçi A. Gottlieb, Milletlerin Zenginliği adlı eserini "modern ekonominin kurucu metni" olarak tanımlayacak kadar illeri gitmiştir (198). Bu kitabı, daha geniş bir okur kitlesine ulaşması biraz zaman almış, ancak 19.yüzyılın Sanayi Devrimi sırasında, neredeyse ekonominin kutsal kitabı haline gelmiştir; bugün hala da "az olan, aynı zamanda çoktur" şiarını savunan aynı konumunu korumaya devam ediyor. Ticareti ve ekonomiyi düzenlemek sözkonusu olduğu zaman, yazar Adam Smith'in bu ekonomi kutsal kitabı da, tıpkı Hıristiyan Kutsal Kitabı İncil'de olduğu gibi, çoğunlukla sadece seçici olarak adeta yağmalanarak alıntı yapıldığı ve belirli önyargılarla desteklemek üzere alıntıların yapıldığı doğrudur. Ulusların Zenginliği kitabı örneğinde olduğu gibi, sadece devlet müdahalesini en aza indirilmesi yönündeki argümanları alıntı yapmak, Adam Smith'in aslında neye inandığına dair doğru bir vizyon sunmaz. Tarihçi H. Chisick'ın belirtiği üzere "Batı'da çoğu iktisatçı açısında üzüntü verici bir durum, Adam Smith ve çağdaşlarının çok iyi bildiği bir konu olan ekonominin, sosyal ve politik hareket tarzı siyasetinde tamamen ayrı olmayacağı konusuna kayıtsız görünmeleridir" (221).

Berlin, Isaiah. *The Age of Enlightenment.* Plume, 1984.

Blackburn, Simon. *The Oxford Dictionary of Philosophy* . Oxford University Press, 2016.

Cameron, Euan. *Early Modern Europe.* Oxford University Press, 1999.

Chisick, Harvey. *Historical Dictionary of the Enlightenment* . Scarecrow Press, 2005.

Gottlieb, Anthony. *The Dream of Enlightenment.* Liveright, 2017.

Hampson, Norman. *The Enlightenment.* Penguin, 1990.

Robertson, Ritchie. *The Enlightenment.* Harper, 2021.

Stroll, A. & Popkin, R H. *Philosophy Made Simple* . Routledge, 1993.

Yolton, John W. & Rogers, Pat & Porter, Roy & Stafford, Barbara. *A Companion to the Enlightenment* . Wiley-Blackwell, 1991.

Nizamettin Karaben

Tarih; Dinler Tarihi/Teopolitik; Siyasi Tarih; Sosyal Antropoloji; Mitoloji; Dilbilimi; Ekonomi Politik; Edebiyat konuları ilgi alanlarım.

Mark Cartwright

Mark, WHE'nin Yayın Direktörüdür ve York Üniversitesi'nden Siyaset Felsefesi alanında yüksek lisans derecesine sahiptir. Tam zamanlı bir araştırmacı, yazar, tarihçi ve editördür. İlgi alanları arasında sanat, mimari ve tüm medeniyetlerin ortak fikirlerini keşfetmek yer almaktadır.